

Mazıdağı Fosfat Havzasının Bugünü ve Yarını

İsmail SEYHAN*
Erol BERKER**
Aykut KUTAY***

ÖZET:

Bu yazıda Mazıdağı Fosfat Havzasının bugünkü sosyal ve ekonomik durumu incelenmiş, bu bölgede 10 seneden beri yürütülen fosfat arama ve değerlendirme çalışmalarının ışığı altında teknik eleman sorunu ele alınarak fosfat madenciliğinin bölge ve yurt ekonomisine yapacağı etki — özellikle istihdam açısından — etüd edilmiş ve mevcut tıkanıklıkların giderilmesine ilişkin bazı tavsiyelerde (bulunulmuştur).

GİRİŞ :

Mazıdağı fosfat havzası, tarım sektörüne kimyasal gübre • temini ile ilgili güçlüklerin aşılmasında bütün dikkatleri üzerinde toplayan bir bölge olmuştur.

Süperfosfat sanayiimizin geleceği de ancak bu havzada mevcut bulunan doğal kaynaklarımızın değerlendirilmesi ile emniyet altına alınacaktır. Milli ekonomimiz açısından değeri bariz bir şekilde ortaya çıkmış olan bu doğal hammadde kaynaklarının değerlendirilememiş olması büyük bir talihsizliktir.

Yılda yüzmilyonlarca lirayı bulan ham fosfat, süperfosfat ve fosforik asit ithalâtımız Mazıdağı fosfat yataklarının atıl bırakılmasının bir sonucudur. İstihdam etkisinin son derece büyük olacağı anlaşılan Mazıdağı fosfat madenciliği yalnız bölgede hüküm süren işsizliği değil, aynı zamanda tam kapasiteye bir türlü ulaşamayan süperfosfat sanayiimizin Jhammadde sıkıntısını ve tarım sektörünün asırlardır önleyemediği verim düşüklüğünü de ortadan kaldıracaktır.

GENEL DURUM :

Mazıdağı fosfat havzası batıda Karacadağ volkanının bazaltları, doğuda Diyarbakır - Mar-

din asfaltı, kuzeyde Diyarbakır - Cizre çukurluğu, güneyde Mardin eşiği ile genel olarak sınırlanır. Bu sınırlar içinde bulunan fosfat yataklarının büyük bir kısmı Derik antiklinalinin kuzey kanadında, küçük bir kısmı da antiklinal ekseninin güneyinde yer alır. Havzanın içinde ve yakın çevresinde Diyarbakır, Mardin illeri, bu illere bağlı Mazıdağı, Çınar, Derik, Kızıltepe ilçeleri ve bu ilçelere bağlı köyler bulunur.

Yaklaşık olarak! 80 Km. uzunluk ve 30 Km. genişlikte bir sahayı kaplayan fosfat havzasında ve bu havzanın yakın çevresinde yarım milyona yaklaşan bir nüfus yaşamaktadır. Ağır mahrumiyet şartlarının hüküm sürdüğü bölgede bu şartları ortadan kaldıracak bir sanayi ve fosfat dışında doğal kaynaklar mevcut değildir. Fosfat havzası aynı zamanda yurdumuzun en kurak bölgelerinden biridir. Bu yüzden tarım ve hayvancılık da gelişmemiştir.

FOSFAT HAVZASINDA EKONOMİK !

DURUM :

Havza içinde ve yakın çevresinde yer alan Diyarbakır ve Mardin illerinde, bunlara bağlı Çınar, Kızıltepe, Derik, Mazıdağı ilçelerinde ve bu ilçelere bağlı köylerde bölgenin ağır mahrumiyet şartlarını hafifletecek endüstriyel tesis yok gibidir. Diyarbakır da mevcut Sümerbank Şayak fabrikası, Tekel

* Dr. Jeolog, M.T.A. Enstitüsü, Ankara
** Jeolog, M.T.A. Enstitüsü, Ankara
*** Jeomorfoloğ, M.T.A. Enstitüsü, Ankara

rakı fabrikası ve Mardin'de kurulmakta olan çimento fabrikası istihdam gücü bakımından ancak bir - ikibin kişiye iş sahası sağlayabilecek kapasitededir.

Mazıdağı civarında 15-20 sene öncesine kadar yaygın olan ormanlar, kısa zamanda tükenmiştir. Kalan kısımlar ise yakıt bulamayan halk tarafından kaçak olarak kesilmektedir. Diyarbakır - Mardin asfaltı ve Dicle boyunca bazı ağaçlandırma faaliyeti de görülmektedir.

Ortalama 500 m. lik bir yükselti halinde ve doğu-batı istikametinde yüzlerce kilometre uzanan Mardin eşiği bölgenin tarımsal potansiyeli için kesin bir sınır hüviyetinde görülmektedir. , J

Bu sınırın üstünde veya güneyinde bulunan Derik, Kızıltepe ve Mardin ile bunların köylerinde, bitkisel üretim yüksek ve halkın geliri nisbeten fazladır. Mardin eşiğinin kuzeyinde bulunan Mazıdağında, Çınar ve Derik ilçelerinin bazı köylerinde toprak az, mevcut olanlar taşlı ve kurak iklim dolayısıyla verimsizdir.

Havzanın alt yapı tesisleri pek fazla gelişmemiş olmakla beraber fosfat madenciliği için bir engel değildir. Elektrik enerjisi Nusaybin'de bulunan Çağ-Çağ barajından temin edilmektedir. Kurulacak sanayinin su ihtiyacı Göksu deresinden, bu kâfi gelmediği takdirde Dicle'den karşılanabilir. Mardin eşiğine paralel uzanan ipek yolu beynelmilel ulaşım şebekesinin bir parçasını teşkil etmektedir. Diyarbakır - Mardin yolu ve bunun ipek yoluna bağlantısı 'asfalttır. Havzayı ikiye bölen Mazıdağı <• Derik yolu ıslâha muhtaç olmakla beraber, arazinin hafif engebeli oluşu sebebiyle bu bir problem değildir. Mardin ve Diyarbakır, demiryolu üzerinde olup Diyarbakıra hergün uçak seferi vardır. Havzanın Elazığ - Sivrice süper fosfat tesislerine olan ortalama uzaklığı 220 Km. dir.

Mazıdağı - Diyarbakır arası, 12 Km. si hariç, asfalt olup, Diyarbakır-Sivrice süperfosfat fabrikası arasında demiryolu bağlantısı mevcuttur.

FOSFAT HAVZASINDA SOSYAL DURUMS

Mazıdağ fosfat havzasında hüküm süren güç hayat şartları başlıca doğal kaynakların kıtlığı, alt yapı tesislerinin ve endüstriyel kuruluşların yokluğu gibi nedenlere bağlıdır.

Havza içindeki köy ve ilçelerde aileler kendi evlerinde oturmaktadır; kiracı durumunda olanlar - memurlar dışında - yok denecek kadar azdır. Doğal kaynakların kıtlığı veya değerlendirilememesi sebebiyle komşu bölgelerden daha da geri kalmış olan havza içi köylerinde, işsizlik oldukça yaygındır. Devletin havza içinde giriştiği yaygın fosfat arama faaliyetlerinin getirdiği canlılık, işsizliği bir ölçüde azalmıştır.

FOSFAT HAVZASINDA TEKNİK ELEMAN SORUNU:

Mahrumiyet bölgelerinde yürütülen teknik çalışmaların devamlı kalifiye eleman istihdam edilememesini gerektirmektedir. Mazıdağında 10 seneden beri devam eden fosfat arama ve değerlendirme çalışmalarında teknik elemanların güç şartlar altında sarfettikleri gayret övünç vericidir. Havzada bugün en az 15 üniversite mezunu teknik eleman çalışmaktadır. Fosfat yataklarının işletmeye açılmasına ve konsantrasyon tesislerinin kurulmasına gidildiğinde kalifiye teknik personel temininde, bölgede hüküm süren güç hayat şartları ve yeni personel rejimi nedeniyle büyük güçlüklerle karşılaşılması muhtemeldir.

Yaz mevsiminin son derece sıcak ve kurak geçmesi, bölgede hüküm süren ilkel hayat şartları ve işsizlik sorunundan doğan bazı akımlar arazi çalışmalarını güçleştirmektedir. Gerek bölgeye çalışmaya gelen teknik elemanlara ve gerekse havza dışından getirilen kalifiye işçilere mesken temin etmek belli bir sınırın ötesinde imkânsız hale gelmiştir. En acil ihtiyaçları bile karşılamayan iki-üç odalı konutların kirası bugün Mazıdağında 500 TL. dan aşağı değildir.

Kurak iklim ve toprak azlığı gibi sebeplerle yiyecek, içecek fiyatları Ankara - İstanbul gibi büyük şehirlere farklı değildir. Bu fiyatlar verildiği takdirde bile, istenileni

bulmak imkânsızdır. Bütün bunlara rağmen 10 seneden beri Mazıdağında belli sürelerle çalışmış olan yüzlerce jeolog, maden mühendisi, prospektör, sondör, diğer teknisyen ve işçiler memleketimizin bugün en önemli konularından biri haline gelmiş olan fosfat davasını hal yolunda gerekli her fedakârlığı göstermişlerdir.

FOSFAT MADENCİLİĞİNİN BÖLGENİN KALKINMASINDAKİ ROLÜ :

Mazıdağı fosfat havzasında yazın 50 dereceyi bulan sıcak altında, ağır hafriyat işlerinde çalışan işçilerin başlangıç yevmiyesi günde brüt 18 TL. civarındadır. Bu şartlarla çalışmayı isteyen vatandaşlarımızın sayısı binleri bulmaktadır. Arazi mevsiminin başlangıcında köylüler işe girebilmek için Mazıdağında sıra beklemektedir. Bölge sakinleri, yazın kavurucu sıcakta ağır ve tehlikeli hafriyat işlerinde çalışmaya istekli bulunuyor, hatta bu imkânı zorlamak durumunda kalıyor ise ona en azından, çalışma imkânı sağlamak varlığı bariz bir şekilde ortaya çıkarılmış olan fosfat yataklarının işletilmesi ile mümkün olacaktır.

Basit cevher zenginleştirme metodlarıyla tenörü yükseltebilen ve fabrikasyona ihtiyaç göstermeden «hiper-fosfat» olarak toprağa verilebilen AKRAS fosfat yatağı bölgenin kendi ihtiyacı için özellikle Mardin eşiğinin güneyindeki tarımsal alanlarda kullanılmak üzere işletmeye açılmalıdır. DOĞU KASRIK-BATI KASRIK-TAŞIT fosfat yatakları da kalsinasyon problemi halledildikten sonra işletilebilirler. Batı Kasrik bölgesinde bulunan yüksek tenörlü SEMİKAN cevheri ise açık işletmeye elverişli Şanlı -Şemikan ve Ansu bloklarında ve yeraltı işletmesine elverişli Tezni blokunda istihsale alınabilir. Sepnat, Buğur ve Aşağı Şip köylerinde de işletmeye elverişli olabilecek bazı fosfat yataklarının varlığı bilinmektedir. Toplam değeri 20 milyar Türk lirasını bulan bu yer altı servetlerinin üzerinde kurulmuş olan köy ve kasabalarda güç hayat şartlarının hüküm sürmesi kısa zamanda halli gereken bir sorundur. Adı zikredilen fosfat yatakları tüm yurt ihtiyacını karşılayacak şekilde işletmeye açıldıkları zaman yurdumuzun en büyük maden

işletmelerinden biri vucud bulacaktır. Özelikle ŞEMİKAN cevheri için gerekli triyaj ve diğerleri için gerekli konsantrasyon ameliyelerinin istihdam gücü oldukça yüksektir. Maden işletmelerinin yakınına muhtemelen Aşağı ve Yukarı Konak köylerine kurulacak olan cevher hazırlama ve kalsinasyon tesisleri bölgenin ekonomik hayatına canlılık getirecektir.

1976 yılında tam kapasiteye ulaşacak olan süper-fosfat fabrikalarımızın toplam % 30 P₂O₅ lik cevher ihtiyaçları iki milyon ton olacaktır. Fakat tarım sektörünün kimyasal gübre ihtiyacı bu kapasiteyi kısa zamanda geçecek, yeni tesislerin kurulmasına gidilecektir. Güneydoğu Anadolu kükürt, bakirli ve bakırsız pirit aramaları müsbet sonuç verir, yeni sülfürik asit fabrikaları kurulur ise Mazıdağı çevresinde de yeni süper-fosfat ve fosforik asit fabrikalarının maden işletme ve konsantrasyon tesislerine ek olarak kurulması mümkün olur. Ancak bu entegre tesisler sayesinde kimyasal gübre fiyatları düşürülebilir ve üretim arttırılabilir. Görülüyor ki, Mazıdağ fosfat yatakları yalnız yakın çevre ekonomisi bakımından değil, milli yurt ekonomisi açısından da büyük öneme sahiptir.

SONUÇ

Yapılan makro ekonomik etüdler göstermiştir ki, Mazıdağı fosfatlarının işletilmesinin, fosfat madenciliği açısından, rantabl olup olmayacağı değil bu fosfatların en ekonomik olarak nasıl işletilebileceği önemlidir. Bu işletme yılda 5 milyon TL. ve 20 yıllık ömründe 100 milyon TL. zarar etse dahi rentabilite münakaşaları ile kaybedilen bir tek yılın milli ekonomimize ve dış ticaret dengesine olan zararı yüz milyonlarca Türk lirasını bulmaktadır. Bu sebepten 1972 yılının kaybedilen son yıl olması ve kısa zamanda yılda en az 1 milyon ton tüvenan cevher üretecek yatırımlara girişilmesi gereklidir.

Mazıdağı fosfat havzasının önce Elâzığ - Sivrice, ikinci kademedede Mersin, İskenderun ve üçüncü kademedede de diğer fosfat fabrikalarımızın ham madde ihtiyacını karşılayacak şekilde değerlendirilmesi Güneydoğu Anadolu'nun kalkınmasında bir dönüm noktası olacaktır.